

VAN MÜZESİ'NDEN URARTU SAVAŞ SAHNELİ AT GÖĞÜSLÜK PARÇASI

Rafet Çavuşoğlu*

A FRAGMENTARY HORSE TRAPPING with URARTIAN WAR SCENE from the VAN MUSEUM

It is known that the bronze horse trappings were widely used for defensive and decorative purposes from the early age of the Urartians. Among these trappings some of them have decorations in different compositions.

The present fragment (Van Museum; inv. No: 5.11.80) is slightly different than those of other horse trappings in terms of topics revealed on them. The difference is that it illustrates only one topic which is a war scene. The fragment is 29cm long, 16cm wide and 0,2cm thick.

On the bronze plaque a war scene is depicted in which there are two chariots moving opposite directions and a defeated horseman with beard in front of it. The most important feature of the scene is that it illustrates the king with his own guard together.

It is also widely accepted that the Urartian metal schools is under the influence of the Neo-Assyrian art from the ninth century B.C.onwards. The development of the Urartian chariots was also paralleled with the Assyrian examples. In this context the stylistic features of the scene on the plaque are compared both with the Urartian and Assyrian examples. As a result, second half of the eight century B.C. can be asserted for the fragmentary horse trapping of the Van Museum.

Urartu uygarlığında tuncun yoğun üretildiği ve birçok sanat dalında kullanıldığı bilinmektedir. Bu ürünlerden, Van Müzesi'nde 5.11.80 Envanter numarası ile kayıtlı ve üzerine bir savaş sahnesi betimlenmiş bulunan at

---

* Yrd.Doç.Dr. Rafet Çavuşoğlu. Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 65080 Zeve Kampüsü-VAN. Bu makalede, yol gösterici fikirleriyle katkıda bulunan değerli hocam Prof. Dr. V. Sevin'e teşekkür ederim.

göğüslük parçası¹, Urartu sanatı içerisinde ikonografik açıdan, şimdiye kadar tanınmayan dikkat çekici yeni özellikler içermektedir (Res.1, Çiz.1).

Tunç levhanın at göğüslüğü olduğunu benzer formdaki diğer Urartu örnekleri ile parça üzerindeki kabarik silmelerin yay çizen yapısı ve bunlara paralel ters yönde iki savaş arabasının simetrik olarak işlenmesi göstermektedir (Çiz.2). Bu türden göğüslüklerin Urartu'da erken dönemden itibaren savunma ve daha çok törensel dekoratif amaçlı olarak kullanıldığı bilinmektedir (Seidl 1991: 80, Fig.42-44). Bunlar arasında bezemesiz olanların yanı sıra değişik konuların işlendiği bezemeli örnekler de mevcuttur. Ele alınan parça, şimdiye kadar bulunan at göğüslük plakaları içerisinde üzerine ilk kez bir savaş sahnesinin işlenmesi açısından önemlidir (Res.1, Çiz.1).

29 cm uzunluğunda, 16 cm yüksekliğinde ve 0,2 cm kalınlığındaki levha kavisli bir forma sahiptir. Sağlam durumdaki üst kenarında deri ya da kumaş üzerine monte edilebilmesine yarayan, küçük delikler vardır. Hafifçe öne doğru bükülmüş olan bu kısımda eski bir onarım izini gösteren perçinler bulunmaktadır. Kabartma ve çizgi tekniğinde bezenmiş olan levhanın üst bölümünde, içi çizgi tekniğinde yapılmış püskül dizisiyle bezeli, paralel iki kabarik silme görülmektedir. Altta ise, zıt yönlere hareket halinde iki savaş arabası çevresinde gerçekleşen savaş sahnesi betimlenmiştir. Ana konuyu oluşturan bu figürler alttan kabartma ve üstten çizgi tekniğiyle işlenmiştir (Res.1-2, Çiz.1).

Dörtncala koşar durumda, iki atın çektiği savaş arabası profilden verilmiştir. Dış konturları küçük halka bezemelerle sınırlandırılan araba kasası, kareye yakındır. Üst kısmı geriye doğru hafifçe kalkıktır. Yanda, bombe yapan kasanın üst kenarında, öne doğru diyagonal bir bölümle güçlendirilmiş ters "U" şeklinde tutamak yer almaktadır. Kasanın yan yüzüne çapraz olarak iki sadak yerleştirilmiştir. Arka kısmında ise, ortası narçiçeği şeklinde plastik bezemeli, uçları dışa doğru yay çizen bir nesne yer almaktadır. Şayet özel bir araba aksamı değilse bu, ünük bir kalkan olmalıdır². Ayrıca kasanın arkasında, hafif yukarıya doğru eğik biçimde yükselen mızrak bulunmaktadır. Sekiz ispitli, oldukça büyük yapıya sahip tekerlekler, eşit aralıklarla dört noktada, dikdörtgen metal levha kelepçelerle³ güçlendirilmiştir. (Res.1, Çiz.1) Dingile bağlı olarak gelen ok, kasanın önünde üç boğum yaparak yukarı doğru kavislenip iki atın arasından boyunduruğa uzanmaktadır. Kasanın ön kısmından alttaki ok ucuna paralel olarak atların boyunduruğuna uzanan, oval biçimli üst destek çubuğu

¹ Parça, Van Müzesi'ne 1980 yılında, satın alma yoluyla kazandırılmıştır. Kayıtlarda, nereden elde edildiğine dair bilgi bulunmamaktadır.

² Araba kalkanları için bkz. Madhloom 1970: 9-23, Pl.I/3, XI/2, XIII/2, XIV/1, 4-5

³ Araba tekerleklerinde kelepçelerin kullanıldığını, ele geçen gerçek tunç örneklerden bilmekteyiz. Bu türdeki parçalar için bkz. Merhav 1991: 64-65, Fig.3a-b, 4

daha yer almaktadır. Muhtemelen bu iki eleman, iki atın arasında ve üst kısımda hilal biçiminde sonlanan süslü sorguçta birleşmektedir. Alttaki araba okundan, ucu çatallı çıkan kısa bir destek çubuğu, kasanın ön göğüs siperinin üst kısmına bağlanmıştır. Alt ok ile üst destek çubukları küçük halka bezemelerle süslenmiştir(Res.4, Çiz.1).

Levhanın sağ ucu kırık olduğu için bu bölümde yer alan atlar görülmemektedir. Sol taraftaki atların ise gövdelerinin bir bölümü eksiktir. Profilden verilen atlardan ön plandakinin konturları tümüyle verilmiş, arka planda kalan atın ise sadece baş kısmı gösterilmiştir. Koşum takımları, mevcut olan bölümlerde oldukça detaylı bir biçimde işlenmiştir. Sorguçlar, yanaklık, yular aksamlarını birbirine bağlayan umbolar, gem bağlantıları, at göğüslüğü ve eğer aksamları açıkça izlenebilmektedir (Res.3). Bu aksamların yanı sıra atların anatomik yapısındaki detaylar dikkat çekmektedir. Adaleli kas yapısına sahip atın kuyruğu, ard sağrı hizasında çift boğumla bağlanmıştır. Bu boğumun üst kısmındaki kuyruk kılları, dalgalı yatay, alt kısımda dikine dalgalı çizgilerle gösterilmiştir. Atın arka ayaklarındaki kaslar, çizgilerle belirgin hale getirilmiştir. Arabadaki askerlerin hemen üst kısmında, içi küçük halkalarla bezeli kabarık birer rozet yer almaktadır (Res.1-4, Çiz.1).

Araba kasasında konik miğferli üç kişi bulunmaktadır. Miğferlerinin ön kısmında, Urartular'inkinden tanıdığımız, iki yan alt kenarlarından başlayıp alın kısmına doğru uzanan, iç içe yaylar şeklinde kabartma bezemeler yer almaktadır. Bunlardan en önde görülen sürücü, atların dizginleriyle birlikte bir kırbaç tutmaktadır. Ortadaki yayını gererek bir ok atmak üzere betimlenmiştir. Arkadaki kişi ise, adeta ortadaki figürün düşmesini engellemek ve dengesini sağlamak üzere araba kasasının iki yanına ters "U" şeklinde yapışık olan çıkıntılardan tutmaktadır. Üzerlerine kısa kollu gömlek ve ayaklarına doğru uzanan tunik giymektedirler. Bellerinde kemerleri bulunan kişilerden ortadakinin giysisi diğer ikisine göre daha zengin bezemelere sahiptir. Bunun giysisi, içleri geometrik motiflerle doldurulmuş yatay kuşaklarla süslenmiştir. Diğerlerinde ise sadece bant şeklinde bezemeler mevcuttur. Bu özenle vurgulama, ortadaki figürün kral kişiliğiyle bağlantılı olmalıdır (Res.4, Çiz.1).

Sahnenin sol ucunda, büyük bir kısmı eksik, at üzerinde sadece başı ve bir kolu görülebilen sakallı figür yer almaktadır. At sola yönelikken, üzerindeki figür geriye dönük vaziyette, sol elini ileriye doğru, yalvarır pozisyonda uzatmıştır (Res.2). Urartu sanatında bu türdeki figürler, düşman askerlerin düşmüş olduğu çaresiz durumu göstermek için sık sık kullanılmıştır.

Urartu araba betimlerini, Van Müzesi'nde bulunan ünlü taş levha⁴ üzerindeki dışında, genelde metal eserler üzerinde görmekteyiz. Bu eserlerdeki savaş arabalarının boyutları yaklaşık 3 cm civarındadır. Küçük ebatlarda işlendiklerinden bazı detaylar ele alınmamıştır. Oysa incelediğimiz savaş arabası diğerlerinin aksine, 11x18 cm boyutlarına ulaşmaktadır. Bu ölçüsüyle, şimdiye kadar görülen Urartu metal eserler içinde en büyük araba olma özelliğini taşımaktadır. Boyutuyla orantılı olarak bazı detaylar belirgin şekilde verilebilmiştir.

Urartu sanatında savaş arabası sahnelerini I. Argisti (MÖ 786-764) plakası (Kendall 1977: 33, Fig.3), II. Sarduri (MÖ 764-734) sadak (Piotrovsky 1969: 159, Pl.85-86) ve miğferi⁵ ile çok sayıda kemer⁶ üzerinde görmekteyiz. Bu dönem içindeki savaş arabalarında çoğu kez biri sürücü, biri savaşçı olmak üzere iki kişi bulunur ve törensel yürüyüş içinde savaşa gider pozisyonundadırlar. MÖ 8. yüzyılın ortalarına tarihlenen bir disk⁷ üzerindeki arabaları, savaş sahnesi içinde görmekteyiz. Bu arabalarda çoğu kez biri sürücü, diğeri ise düşmana ok atan iki asker yer alır. Savaş arabaları genellikle dönemlerinin özelliklerini yansıtan altı ispitli, küçük tekerleklere ve kasalara sahiptir. Ele aldığımız savaş arabasını yukarıdakilerden farklı kılan yanı, şimdiye kadar Urartu ikonografyasında görmediğimiz yeni unsurları taşıyor olmasıdır. Bu yeni unsurlar; araba kasasının yan yüzündeki çapraz sadaklar, kasanın üst kısmındaki ters "U" şeklinde tutamak, sekiz ispitli ve dört noktada dikdörtgen kelepçelerle güçlendirilmiş büyük araba tekerlekleridir. Bunların yanı sıra, en önemli özellik, kralın korumasıyla birlikte, savaş sahnesi içinde betimlenmiş olmasıdır. Üzerinde törensel geçiş içinde betimlenen savaş arabalarının yer aldığı Çavuştepe plakası (Özgen 1983: 15, Fig.15), kimi farklılıklarına karşın, kasada üç kişinin bulunması ve sekiz ispitli büyük tekerlek yapısıyla benzerlik göstermektedir. MÖ 7. yüzyıl içerisine tarihlenen krali sahneler içeren Elazığ⁸, Kayalidere⁹, Burmageçit¹⁰ gibi kemer örneklerinde, savaş arabaları içinde, sürücü dışındaki iki kişi de silahlıdır. Bu yönüyle örneğimiz onlardan ayrılmaktadır. Ancak bunların tamamında, üç kişinin bulunması, arabaların büyük ve sekiz ispitli tekerleklere sahip olması ortak özelliklerdir.

⁴ Calmeyer 1976: 52, Abb.45; Kroll 1979: 49, Abb.40

⁵ Loon 1966: 119, Pl.XXVIII, XXIX/b; Piotrovsky 1969: 157, 160, Pl.93

⁶ Taşyürek 1975: 14, Fig.14, Res.35; Salvatori 1976: 89, Fig.20; Kendall 1977: 33, Fig.4; Kellner 1991a: 29, Taf.1; Kellner 1991b: 144, Fig.1

⁷ Calmeyer/Seidl 1983: 107, Fig.1, Pl.XXX-XXXI; Calmeyer 1991: 316, Fig.7

⁸ Çavuşoğlu 2002: 34, 53, 168, Çiz.4, Res.10-19, 26, 29; Sevin 2004:

⁹ Burney 1966: 77-78, Fig.10, Pl.IX-b; Salvatori 1976, 91, Fig.21; Özgen 1983: 115, Fig.16

¹⁰ Yıldırım 1991: 134, Fig.10.8.1-2; Çavuşoğlu 2002: 34, Çiz.6, Res.31-32

İncelediğimiz tunç levhadaki gibi, kralın korumasıyla birlikte betimlendiğini gösteren bir başka Urartu örneği bulamasak da, bu türden sahneleri Asur ve Geç Hitit sanatından tanımaktayız. Arslantaş (Albenda 1988: 5, Fig.1, 16-19) kabartmasındaki araba kasası, sekiz ispitli büyük tekerleği, araba oku ve üst destek çubuğu ile bizimkinin benzeridir. Ancak arabayı çeken atların yürür pozisyonu, kasada iki kişinin yer alması ve kasanın yan yüzünde sadakların bulunmayışı nedeniyle farklılıklar söz konusudur. Tunç levhadaki sahnenin daha yakın benzerini Tiglath-pleser'in (MÖ 745-727) Nimrud "Central Palace"deki bir kabartmasında görmekteyiz (Barnett/Falkner 1962: 10, Pl.XV). Burada Tiglath-pleser'in ok atması, arkasındaki korumasının araba kasasının yanlarından tutması ve sürücünün kırbaçıyla betimlenişi, örneğimizdeki ile tamamen aynıdır. Aralarındaki fark, Urartuluların sakalsız betimlenmiş olmasıdır. Bunun yanı sıra araba kasası ile tekerleklerinin sekiz ispitli ve büyük olması, dört taraftan kelepçelerle güçlendirilmesi gibi özellikler de benzerdir. Bunlar, levhadaki sahnenin bazı detaylardaki farka karşın, Asur sanatından etkilendiğini açıkça göstermektedir. Ancak bu etki yanında bazı yenilikler de söz konusudur. Sözcüleri araba kasasında yer alan ters "U" şeklindeki tutamaklar, ne Yakınoğu ne de başka sanatlardan hiç bilinmez.

Urartu saray atölyelerinin pek çok yönden Asur'un etkisinde kaldığı bilinmektedir. MÖ 9. yüzyılın sonları ve MÖ 8. yüzyılın erken evrelerine ait Urartu arabaları ile daha sonraki yüzyıllara ait geç dönem arabaları arasında ayırt edici farklar bulunmaktadır. İki atlı erken dönem Urartu arabaları, altı ispitli küçük tekerlekleri, arka bölümleri açık, dar dikdörtgen kasaları ve yanlardaki uzun tutamaklarıyla dikkat çekicidir¹¹. MÖ 8. yüzyıl sonlarına doğru ve MÖ 7. yüzyılda araba tekerlekleriyle birlikte kasalar büyür ve genelde arabalarda üç kişi bulunur (Özgen 1983: 118). Urartu arabalarındaki bu gelişim Asur arabalarıyla paralellik göstermektedir. İncelediğimiz parçadaki bezemelerde Urartu'nun hem erken, hem de geç dönem özellikleri bir arada kullanılmıştır. Örneğin üst bordürdeki püskül dizisi (Çiz.1), şimdiye değin yalnızca İşpuini¹² (MÖ 825-810) döneminden tanınan bir özelliktir. Araba kasasının yanlarında yer alan iki çapraz sadak da, Asur'da daha çok II. Asurnasirpal¹³ (MÖ 883-859) döneminin karakteristik özelliği olarak bilinmektedir. Araba kasasının arkasında kalkan kullanımı da MÖ 9. yüzyılın ilk yarısından beri bilinen erken bir özelliktir. Aynı durum sorguç için de geçerlidir. Buna karşı kelepçelerle güçlendirilmiş sekiz ispitli büyük tekerlek ilk olarak III. Tiglath-pleser (MÖ 745-727) döneminde ortaya çıkmıştır¹⁴. Aynı

¹¹ Özgen 1983: 117; Merhav 1991: 53

¹² İşpuini dönemine ait püskül dizili örnekler için bkz Belli 1983: 330, Lev.I, Res.1/3; Seidl 1986: 309, Abb.1-3, Taf.I.

¹³ Madhloom 1970: 12, Pl.I/3, II/2; Frankfort 1977: 158, Fig.182, 185

¹⁴ Barnett/Falkner 1962: 10, Pl.15; Madhloom 1970: 17, Pl.III/1-2; Reade 1983: 34, Fig.44

şekilde araba kasası üzerinden boyunduruğa doğru uzanan oval yapılı aksam da MÖ 9. yüzyılın başlarından beri bilinen bir özelliktir. III. Tiglath-pleser döneminde hem oval, hem de çubuk biçimiyle birlikte kullanılmıştır¹⁵. Ayrıca bu dönemde sadaklar yanlardan alınarak kasanın ön kısmına dikey olarak yerleştirilmiştir. Bu durum, söz konusu eserde erken ve geç özelliklerin beraberce kullandığını açıkça göstermektedir. Bununla birlikte, savaş arabasında, bir erken Yeni Asur özelliği olan, oval biçimli üst destek çubuğu yerine II. Sargon¹⁶ (MÖ 722-705), Sanherib¹⁷ (MÖ 704-681) ve Asurbanipal¹⁸ (MÖ 668-627) dönemlerinden tanınan tamamen çubuk ya da halat şeklinde parça ile at kuyruk püsküllerinin topuz şeklinde bağlanması gibi özelliklere de henüz ulaşabilmiş değildir.

Bu değerlendirmeler ışığında, at göğüslük parçası, III. Tiglath-pleser (MÖ 745-727) dönemi ve belki de hemen sonrasında önemli bir Urartulu sanatçı tarafından üretilmiş olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Albenda 1988: P. Albenda. "The Gateway and Portal Stone Reliefs from Arslan Tash", *BASOR* 271: 5-29
- Barnett 1970: R.D. Barnett. *Assyrian Palace Reliefs in the British Museum*. London
- Barnett/Falkner 1962: R.D. Barnett ve M. Falkner. *The Sculptures of Assur-Naşir-Apli II (883-859 B.C.) Tiglath-Pileser III (745-727 B.C.) Eserhaddon (681-669 .C.) from the Central and South-West Palaces at Nimrud*. London
- Belli 1983: O. Belli. "Urartu Kralı İspuini'ye Ait Çiviyazılı Resimli Tunç Eserler", *Anadolu Araştırmaları IX*: 325-357
- Burney 1966: C.A. Burney. "A First Season of Excavations at the Urartian Citadel of Kayalidere", *Anatolian Studies XVI*: 55-111
- Calmeyer 1976: P. Calmeyer. "Ikonographie und Stil Urartäischer Bildwerke", *Urartu Ein Wiederentdeckter Rivale Assyriens*. München: 45-52

¹⁵ Madhloom 1970: 28, Pl.III/1-2

¹⁶ Madhloom 1970: 19-20, Pl.IV/1-2

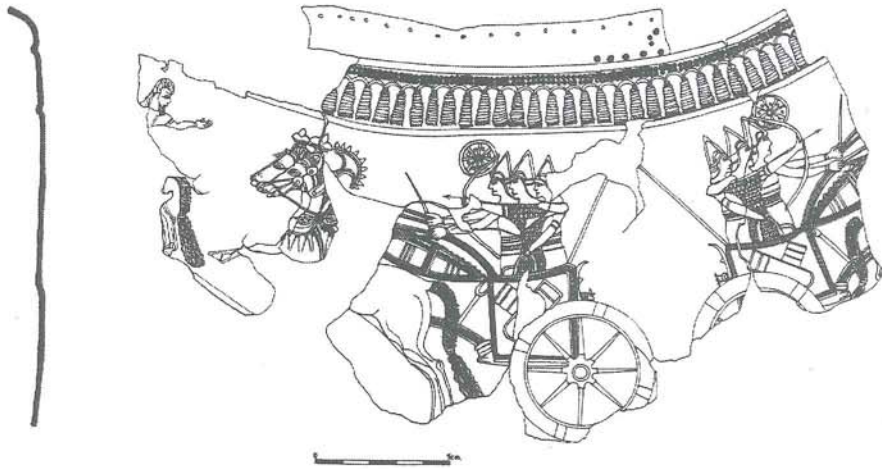
¹⁷ Madhloom 1970: 20-23, Pl.VI/3-4

¹⁸ Barnett 1970: 30-31, Pl.XIII; Madhloom 1970: 20, Pl.IV, VII/1

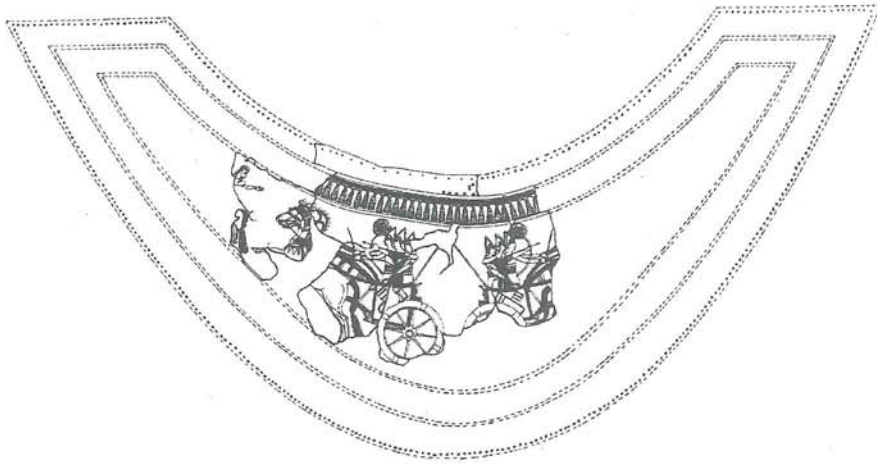
- Calmeyer 1991: "Some Remarks on Iconography", *Urartu. A Metalworking Center in the First Millennium B.C.E* (Ed. R. Merhav). Jerusalem: 311-319
- Calmeyer-Seidl 1983: P. Calmeyer ve U. Seidl. "Ein Frühurartische Siegedarstellung", *Anatolian Studies XXXIII*: 103-114
- Çavuşoğlu 2002: R. Çavuşoğlu. *Urartu Kemerleri*. (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi). Erzurum
- Frankfort 1977: H. Frankfort. *The Art and Architecture of the Ancient Orient*. London
- Kellner 1991a: H.J. Kellner. *Gürtelbleche aus Urartu*. Prähistorische Bronzefunde XII/3. Stuttgart
- Kellner 1991b: "Grouping and Dating of Bronze Belts", *Urartu. A Metalworking Center in the First Millennium B.C.E* (Ed. R. Merhav). Jerusalem:141-161
- Kendall 1977: T. Kendall. "Urartian Art in Boston: Two Bronze Belts and a Mirror", *Boston Museum Bulletin* 75: 27-57
- Kroll 1979: S. Kroll. *Urartu. Das Reich am Ararat*. Hamburg
- Loon 1966: M.N. van Loon. *Urartian Art*. İstanbul
- Madhloom 1970: T.A. Madhloom. *The Chronology of Neo-Assyrian Art*. London
- Merhav 1991: R. Merhav. "Chariot and Horse Fittings", *Urartu. A Metalworking Center in the First Millennium B.C.E* (Ed. R. Merhav). Jerusalem: 52-63
- Özgen 1983: E. Özgen. "The Urartian Chariot Reconsidered: I. Representational Evidence, 9th-7th Centuries B.C." *Anatolica X*: 111-132
- Piotrovsky 1969: B.B. Piotrovsky. *Urartu*. Geneva
- Reade 1983: J. Reade. *Assyrian Sculpture*. London
- Salvatori 1976: S. Salvatori. "Notes on the Chronology of Some Urartian Artifacts", *East and West* 26/1-2: 77-108
- Seidl 1986: U. Seidl. "Zu Einem Pferde-Pektorale des Ispuini", *Anadolu Araştırmaları X*: 309-315

- Seidl 1991: "Horse Trappings", *Urartu. A Metalworking Center in the First Millennium B.C.E* (Ed. R. Merhav). Jerusalem: 79-96
- Sevin 2003: V. Sevin. "Elazığ Müzesi'nden Bir Kemer ve Urartu Narratizmi", *Güven Arsebük Armağani*. İstanbul
- Taşyürek 1975: O.A. Taşyürek. *Adana Bölge Müzesindeki Urartu Kemerleri/The Urartian Belts in the Adana Regional Museum*. Ankara
- Yıldırım 1991: R.Yıldırım. "Urartian Belt Fragments From Burmageçit. Now on Display in Elazığ Museum", *Anatolian Iron Ages II* (Ed. A. Çilingiroğlu ve D.H. French).London: 131-148

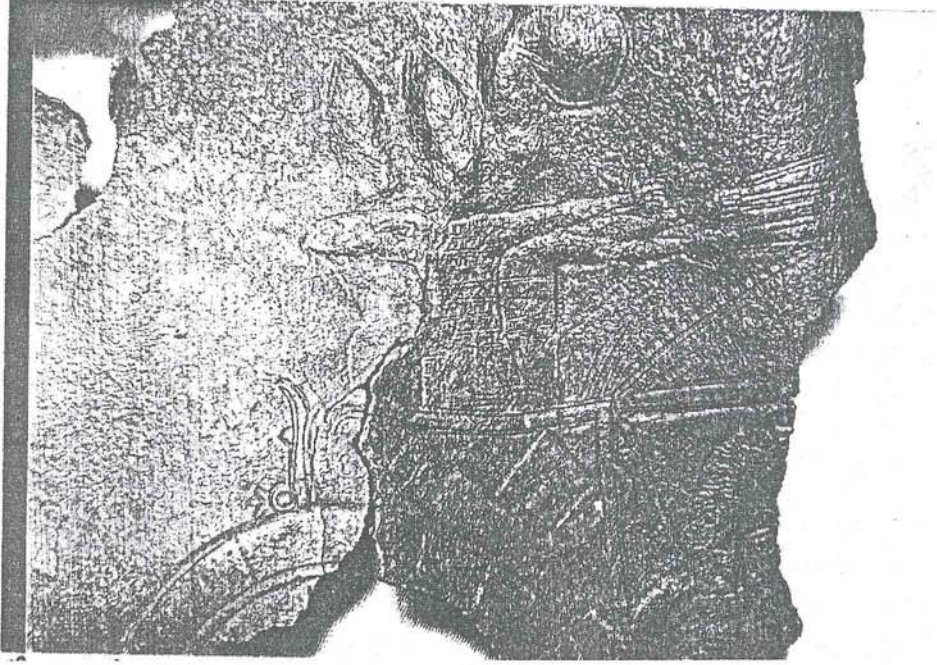
Çiz.1

Çiz.2

Resim 1

Resim 2